

Udvari reprezentáció a Budai Királyi Palotában (1867–1916) Az udvari bálok és fogadások

„...a túlzott etikett természetellenes
hatására (...) minden csak a „látszat”
és nem a „lét” körül forgott...”¹

Tanulmányomban egy nagyobb,² a magyar királyi udvartartás történetére vonatkozó tervezett kutatás eddigi eredményei kerülnek ismertetésre egy speciális szűrőn,³ vagyis a fent említett bálok „koreográfiáján” keresztül. Ennek keretében olyan kiemelt ünnepségsorozatok, mint a koronázást, illetve a milleniumi ünnepségeket kísérő rendezvények, azok speciális jellege miatt, jelen írásunkban nem kerülnek bemutatásra.

E vizsgálati szempontból több alperiódust lehet elkülöníteni a magyarországi udvari reprezentációban. Az első korszakot 1867 előtti esetleges udvari fogadások jelentik, különös tekintettel az uralkodópár 1857-es,⁴ illetve 1866-os látogatásaira. A második szakaszt a kiegyezést követően az 1890-es évekig magyar udvarnagyi hivatal felállításáig határozhatjuk meg, ezen belül külön egységet képez a trónörökös halála utáni periódus, mely jelentősen csökkentette a magyarországi reprezentációs alkalmakat. Erzsébet már csak egyszer, a milleniumi ünnepségeken jelenik meg hivatalosan, a továbbiakban az uralkodó szinte egyedül reprezentál, és ez határozza meg az utolsó szakaszt is egészen Ferenc József haláláig.

---

¹ Festetics Mária naplója (1872. október 15.) In.: *Brigitte Hamann: Erzsébet királyné.* (ford.: Kajtár Mária.) Bp. 1988. 76.

² Ezúton szeretném köszönetemet kifejezni tanárimnak F. Dózsa Katalinnak, Gergely Andrásnak, Csapó Csabának és Cieger Andrásnak, hogy eljuttatták hozzám szakmai észrevételeiket fogalmazványomról, melyeket lehetőségeimhez mérten igyekeztem beépíteni munkám végleges változatába. Külön köszönettel tartozom Tolnayné Kiss Máriának, aki készülő kötetének kéziratát (melynek kiadása tudomásom szerint jelenleg is folyamatban van) elérhetővé tette – kutatási korlátozás nélkül – az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárában, óriási segítséget nyújtva ezzel tanulmányom elkészítéséhez.

³ Ennek következtében a tanulmány jelenlegi állapotában számos súlyponteltolódást tartalmazhat.

⁴ Lásd *Manhercz Orsolya: Ferenc József 1857-es utazása Magyarországon.* ELTE BTK Történeti Intézet, Bp. (szakdolgozat), 2005. Kézirat.

A kérdés tulajdonképpen a Monarchia Magyarországot e tekintetben is jellemző látszat és valóság fogalomrendszerében válik politikailag értelmezhetővé. Emellett teljesen összefonódik a Bécs–Budapest versengéssel,⁵ valamint az önálló magyar udvartartás kiharcolására irányuló küzdelemmel.

Az uralkodó magyarországi udvartartásának rövid történeti áttekintése

A kiegyezést követően nem sikerült elérni ennek az intézménynek a dualista átalakítását,⁶ annak ellenére, hogy a kérdésben követendő elvi irányvonalat már 1848-ban meghatározták az uralkodó udvartartásának különválasztásáról, ennek működéséhez külön anyagi háttérrel is biztosítva.⁷ Ezen elképzelés a bécsi udvari körök szerint azt a perszonálunióhoz közelítő „illúziót” erősíthette volna a magyarokban, hogy két egyenrangú és szinte különálló „birodalom” szövetsége az Osztrák–Magyar Monarchia, egy közös uralkodó irányítása alatt.⁸ A kérdés továbbra is nyitott maradt és állandó sérelemként szerepelt a magyar követelések között. Ez idő alatt is az uralkodó udvartartásának költségeire – a kiegyezési törvény 7. §-ának rendelkezése értelmében – évente megszavazták a kívánt összegeket (vagyis a civillistát) a költségvetési vita részeként.⁹ A helyzet anomáliáját jól érzékelteti az 1886-ban megjelent A budapesti társaság című kötet erre vonatkozó leírása is: „Magyar királyi udvartartás államjogilag létezik ugyan, ki is neveztetnek a zászlós urak legtiündöklőbb főuraink sorából, – ott is ülnek e czímen a főrendiházban, s ott diszelegnek a trón lépcsői előtt az ünnepélyek alkalmával. A gyakorlatban azonban sem a magyar királyi főudvarmester,

⁵ Lásd Heiszler Vilmos: Birodalmi és nemzeti szimbólumok Bécsben és Budapesten (1867–1918). Budapesti Negyed. (1995 őszi 9. sz.) 173–192.

⁶ Lévén a 1867: XII. tc. 7. § értelmében: „A Pragmatica Sanctio szerint közös ugyan az uralkodó, amennyiben Magyarország koronája is ugyanazon fejedelmet illeti, aki a többi országokban is uralkodik; de ez még nem teszi szükségessé, hogy a fejedelem udvartartásának költségei közösen állapíttassanak meg. Ily közös megállapodást a Pragmatica Sanctióban kitűzött cél nem igényel, Magyarország alkotmányos önállóságával pedig s a magyar király fejedelmi magas tekintélyével sokkal inkább megegyez, hogy a magyar országgyűlés, a felelős magyar minisztérium előterjesztésére, külön szavazza meg a magyar király udvartartása költségeit. Az udvartartás költségeinek megszavazása és kiszolgáltatása tehát közös ügynek nem tekintetik.” A Kiegyezés. Szerk. Cieger András. Bp. 2004. (Nemzet és Emlékezet.) 133.

⁷ Kónyi Manó: Deák Ferenc beszédei. II. köt. **oldalszám**

⁸ Az előzményekhez lásd: Iván Ritter von Žolger: Der Hofstaat des Hauses Österreich. Wien–Leipzig 1917. 337–340.

⁹ Erről bővebben: Galántai József: A Habsburg-Monarchia alkonya. Osztrák–Magyar Dualizmus 1867–1918. Bp. 1985. 91–94.

*főkamarásmester, sem a főpohárnok, főasztalnok, főlovászmester és főajtónálló udvari tisztet nem visznek. Merőben névleges méltóságok, a melyek helyett a császári ház legfőbb udvari méltóságai, Bécsben székelő, Budapestre csak alkalmilag leránduló, tulnyomólag osztrák főurak működnek.*¹⁰

Az uralkodót kísérő bécsi személyzet és arisztokraták „fanyalogva” szembesültek a magyarországi körülményekkel.¹¹ Ezzel valamelyest a magyarok is egyetértettek, hiszen Ferenc József, a remélnél kevesebb magyarországi tartózkodásának okát és/vagy ürügyét a budai palota állapotával hozták összefüggésbe,¹² melynek felújítása már az Andrássy-kormány programjában is szerepelt:¹³ *„De a mostani palota szűk, minden tekintetben elégtelen a királyi udvar befogadására, még rövid látogatások alkalmával is. Pedig a viszonyok alakulása talán nem igen hosszú idő múlva teljesülést hozhat azon régi kívánságnak, hogy az uralkodónknak állandó lakhelye itt benn hazánkban legyen. És hogy ez lehessen, gondoskodni kell a királyi lak czélszerű bővítéséről.”*¹⁴ Állandó sérelmet jelentett továbbá az is, hogy csakúgy, mint a többi császári rezidencia esetében, Budára is a bécsi Kaiserliches Hofmobiliendepot-ból biztosították az udvartartás ellátásához szükséges felszereléseket és berendezéseket.¹⁵ E bővítési koncepció a későbbiekben (1873-tól) összekapcsolódott a trónörökös esetleges magyarországi lakhelyének kérdésével is,¹⁶ ebből következően Rudolf 1889-es halálát követően a fejlesztés megtorpant, lévén Szapáry Gyula miniszterelnök *„azon álláspontot vallotta, hogy a királyi Várat nem kell kiépíteni, mert a*

¹⁰ A budapesti társaság. Bp. 1886. 12.

¹¹ *Brigitte H.*: Erzsébet i. m. 253. Valamint a Palota 1867 előtti állapotához, illetve az Albrecht főkormányzóságai idején megvalósult átalakításokhoz lásd: *Ybl Ervin*: A budai várpalota helyreállítása a XIX. század derekán. In.: *Tanulmányok Budapest múltjából* XI. Bp. 1956. 312–333.

¹² Az enteriőrök részletes ismertetéséhez lásd: *Czagány István*: A Budavári Palota és a Szent György téri épületek. Bp. 1966. 76–101.

¹³ *Hauszmann Alajos Naplója*. Építész a századfordulón. Bp. 1997. 79.

¹⁴ Magyarország és a Nagyvilág 1872. január 7. (VIII. évf. 1. sz.) 6–7.

¹⁵ Erről bővebben: *Isebill Barta-Fliedl*: A Kaiserliches Hofmobiliendepot története. Az udvart szolgáló intézményektől a Hofmobiliendepot Múzeumig. (ford.: Pete Nóra.) In.: *Tanulmányok Budapest múltjából* XXIX. Szerk. F. Dózsa Katalin – Szvoboda Dománszky Gabriella. Bp. 2001. 371.

¹⁶ Bár a trónörökös székhelyét Ferenc József politikai okokból 1878-tól Prágába helyezi át, ám a magyarok továbbra is bíznak abban, hogy egy időre Rudolf Budapesten is székelni fog. Erről bővebben: *Vér Eszter Virág*: „Rezső királyfink.” Fejezetek Rudolf trónörökös politikai nézeteinek magyar vonatkozásairól. In.: *Rudolf – a reményvesztett imádó* (Időszaki kiállítás a Gödöllői Királyi Kastély-múzeumban 2008. június 5. – szeptember 28. Szerk. F. Dózsa Katalin – Faludi Ildikó. Gödöllő 2008. 28–30.

trónörökös meghalt”¹⁷. Végül Wekerle miniszterelnöksége idején tovább folytatódtak a munkálatok,¹⁸ az időközben elhalálozott Ybl helyett Hauszmann bízta meg a tervezéssel.¹⁹

Ezzel összefüggésben továbbra is folyamatosan napirenden volt az önálló udvartartás kérdése is, bár Ugron Gábor 1885-ös interpellációját a király személye körüli miniszter, Orczy Béla választ követően a parlament „elvetette”, nem tartván időszerűnek a kérdést.²⁰ Erről Tisza Kálmán is hasonlóan vélekedett, csak a látszat megőrzésére helyezve a hangsúlyt, lévén „*azt az álláspontot foglalta el, hogy elég lesz valami.*”²¹

Eközben Bécsben e magyar törekvések hatására tovább fokozódott az ellenállás: „*Az udvari körök a magyar országgyűlésen történt ellenzéki felszólalásokon megriadtak, inasok fecsegése, a hivatalnokok bamba fenyegetései, az első főudvarmesternek hg. Hohenlohenak (...) a féltékenysége, megannyi akadályt képeztek.*”²²

Ez szinkronban volt az uralkodó felfogásával is, aki határozottan elutasította a gyökeres változásokat e tekintetben,²³ és a felvetésekre rá jellemző módon, bürokrataként reagált: „*Annyi a dolgom, hogy reggel öt helyett már négykor kelek, most nekem két udvartartás is járjon a nyakamra, inkább lemondok.*”²⁴ Wekerle a polgári házasság elfogadását követően – 1893. novemberében – az udvartartás kérdését is rendezni kívánta, melyet oly módon tervezett megvalósítani, hogy „*a Felség jogkörét nem bántja, két külön udvartartást nem akar, de kiviszi a közjogi anomáliák megszűntetését.*”²⁵

---

¹⁷ Hauszmann A. i. m. 1997. 81.

¹⁸ A palota építésének művészettörténeti összegzéséhez lásd: Farbak Péter: A Budai Királyi Palota a historizmus korában. (Ybl Miklós és Hauszmann Alajos átépítési terveinek fejlődése és kapcsolata.) In.: Tanulmányok Budapest múltjából XXIX i. m. 241–265.

¹⁹ Hauszmann A. i. m. 1997. 82.

²⁰ A budapesti társaság. Budapest, Pallas, 1886. 12.

²¹ Thallóczy Lajos Naplója (1887–1900) kézirat. Országos Széchényi Könyvtár (OSzK) Kézirattár Quart. Hung. 2459. fol. 340.

²² Thallóczy Lajos Naplója (1887–1900) kézirat. OSzK Kézirattár Quart. Hung. 2459. fol. 339.

²³ Az uralkodó mentalitásához lásd Gerő András: Ferenc József, a magyarok királya. Bp. 1999. 232.

²⁴ Thallóczy Lajos Naplója (1887–1900) kézirat. OSzK Kézirattár Quart. Hung. 2459. fol. 341.

²⁵ Az előkészítő munkálatokkal Thallóczy Lajost bízták meg, aki kénytelen volt a koncepciót többször is módosítani, jelentősen csökkentve a korábbi elvárásokban megfogalmazott követeléseket. Lásd Thallóczy Lajos Naplója (1887–1900) kézirat. OSzK Kézirattár Quart. Hung. 2459. fol. 340.

Végül a helyzet „ideiglenes” megoldásához Ferenc József Bécsben 1893. november 20-án kelt legfelsőbb kéziratának kiadása vezetett: „*Magyar miniszterelnököm felterjesztése folytán ezennel jóváhagyom, hogy az udvarom körében előforduló mindazon ünnepies alkalmakkor, melyek magyar koronám országát, mint közjogi cselekmények érdeklik, az udvari főbb szolgálat teljesítésével kizárólag magyar zászlósaim*²⁶ *bizassanak meg s ehhez képest elrendelem, hogy:*

1. *a koronázási eseményeknél s az ahhoz fűződő ünnepségeknél;*
2. *az országgyűlés megnyitásánál és berekesztésénél*
3. *az 1867: XII. törvénycikk értelmében a közösügyek tárgyalására kiküldött országgyűlési bizottság fogadásánál;*
4. *azoknál a különleges nemzeti ünnepségeknél, amelyek akár egyes jubiláris, akár más országos vagy nagyobb ünnepségek alkalmával merülnek fel, amennyiben azoknál udvartartásom főhivatalainak főnökei szereplésre hivatva volnának, és*
5. *magyar koronám országaihoz tartozó egyházi és világi méltóságoknak vagy állami tisztviselőknek eskü vagy fogalomtételénél, kik az esküt, illetőleg a fogadalmat előttem teszik le, az udvartartásom főhivatalainak eddig szerepelt főnökei helyett, az e tekintetben (mind az öt pontra nézve) általam jóváhagyandó szertartási szabályok szerint kizárólag magyar országzászlósaim működjenek közre.*

*Jóváhagyom továbbá a tett javaslat értelmében, hogy a Házam tagjai részéről házasságkötések alkalmával tenni szokott renúnciációkhoz [a trónöröklés jogáról való ünnepélyes lemondás –V. E. V.] – amint ez már eddig is történt – magyar kormányom tagjai is mindenkor meghívassanak s a megtörtént renúnciációk, valamint az uralkodó Házam tagjaira vonatkozó minden változások, melyek az 1723. I. és II. törvénycikkekben megállapított trónöröklési renddel kapcsolatban állanak, magyar kormányommal hivatalosan közöltessenek.*²⁷

E rendelkezés elfogadása a „látszat világában” jelentős visszalépést jelentett a korábbi magyar követelésekhez képest. Mégis fontos állomásként értékelhető, hogy 1895-ben felállítják a magyar udvarnagyi hivatalt is, élén Apponyi Lajos udvari tanácsossal,²⁸ azonban Konstantin Hohenlohe Schillingsfürst bécsi főudvarmesterrel,²⁹ – aki ráadásul makacsul küzdött az

²⁶ Kiemelések az eredetiben.

²⁷ Pesti Napló. 1893. november 26.

²⁸ Hauszmann A. i. m. 1997. 1997. 83. 189

²⁹ Feladatairól és bécsi társaságához lásd: Madarás Mária: Az „első és második társaság” Bécsben a századfordulón. Műhely. (1993. különszám) 110.

udvartartás „dualista” átalakítása ellen, – a magyar udvarnagynak soha nem sikerült egy rangra kerülnie.³⁰ 1905-re megvalósult a palota pazar átépítése is,³¹ mely ugyan versenyre kelhetett a fejedelmi reprezentáció terén a bécsi Hofburggal,³² azonban a hozzá fűzött reményeket nem váltotta be, lévén az uralkodó továbbra sem tartózkodott többet a palotában,³³ melyhez a szomorú személyes emlékek is hozzájárulhattak Erzsébet halálát követően.³⁴ A császári reprezentáció központja továbbra is a birodalom fővárosa maradt. E vitathatatlan szerepkörét Stefan Zweig is megörökítette visszaemlékezéseiben: „Önmagában véve Bécs, évszázados történelme révén, tulajdonképpen világosan rétegzett, mégis (...) csodálatosan összehangolt város volt. A karmesteri pulpitus továbbra is a császári ház birtoka. A császári vár nemcsak térelemként középpont, hanem kulturálisan is: összefogta a soknemzetiségű monarchiát. E vár körül az osztrák, a lengyel, a cseh, a magyar főnemesség palotái mintegy második védőfalat alkottak.”³⁵

³⁰ Az udvari hierarchiához lásd: Costume à la cour de Vienne 1815–1918. Palais Galliera, Paris 1995.

³¹ A megvalósult átalakításokhoz lásd: Szvoboda Dománszky Gabriella: Az újkori Budavári Palota belső díszítése. In.: Tanulmányok Budapest múltjából XXIX i. m. 411–443.; valamint Szatmári Gizella: Az Ybl- és Hauszmann-féle palotaszárnyak szobrászati díszítése. A Habsburg-terem. In.: Tanulmányok Budapest múltjából XXIX i. m. 457–470.; Lovay Zsuzsanna: A Thék-gyár bútorai a Budai Királyi Palotában. In.: Tanulmányok Budapest múltjából XXIX i. m. 473–485.

³² Az uralkodó bécsi mindennapjaihoz lásd: Katrin Unterreiner: Kaiser Franz Joseph 1830–1916. Mythos und Wahrheit. Wien. Christian Brandstätter Verlag. 2006. 57–75.; valamint: Cachée Josef –Praschl-Bichler Gabrielle: „...Önöknek persze könnyű, beülhetnek egy kávéházba...” Ferenc József magánélete. (ford: Simon László.) Bp. 1998. 32–63. 113–162.

³³ A másik magyarországi, főbb uralkodói rezidencia szerepéhez lásd: Varga Kálmán: Gödöllő a politikai köztudatban (1867–1918). In.: Politika, politikai eszmék, művelődés a XIX. századi Magyarországon. Szerk. Pajkossy Gábor. Bp. 167–181.

³⁴ Erre utal több levelében is, lásd például: „A tegnapi nap megint szomorú volt számomra, mert oly sok mindent láttam viszont, ami fájdalmasan, ám mégis valamiképpen megnyugtatólag emlékeztetett a mi drága halottunkra. Budán végigjártam az összes első emeleti és földszinti szobáit. Most is, mint máskor, minden elő volt készítve a fogadására, minden a helyén volt”. Ferenc József levele Schratt Katalinnak. Gödöllő. 1898. október 16. Brigitte Hamann: Kedves jó Barátném! Ferenc József levelei Schratt Katalinhoz. (ford. Kajtár Mária). Bp. 2000. 231.

³⁵ Stefan Zweig: A tegnap világa. Bp. 1981. 27.

Az udvari fogadások rendszere

Továbbra is folytak tárgyalások a kérdésben és apró lépésekben ugyan, az udvari reprezentáció terén is megvalósult egy-két követelés. Ennek egyik jelentős mozzanata 1898 telén az udvari bállok budapesti rendezésének szabályozásához kötődik, melyről Ferenc József legkisebb gyermeke, Mária Valéria (dühödt hangvételű) feljegyzéseiből is értesülhetünk: „*½ 9 órakor a különösen ragyogó udvari bál kezdete. Újabb engedmény(ek) a magyarok kimeríthetetlen követeléseinek: 1. több főherceg és főhercegnő hangsúlyozottan kívánatos megjelenése; 2. a bécsi diplomáciai testület ugyancsak megkövetelt megjelenése; 3. az udvari bál megnyitója csárdással.*”³⁶

A forrás értékeléséhez elengedhetetlen felvázolni az udvari ünnepélyeket egymástól elhatároló finom distinkciókat.³⁷ Az udvar által rendezett bállok közül a „legexkluzívabb” az ún. kamarabál vagy kamarások bálja (Kammerherrnball), mely lényegében az uralkodó család házi mulatsága volt, szigorúan csak a legelőkelőbb udvari méltóságok jelenlétében. Rangban ezt követte az udvari bál (Hofball), melyre a főudvarmesteri hivatal – mely alá az udvari rendszabályok betartásának felügyelete is tartozik³⁸ – az uralkodó család tagjain kívül a kamarásokat, a valóságos és belső titkos tanácsosokat, törzstiszteket, valamint az udvarképes nemesség elitjét hívta meg. Bécsben az udvarképesség feltétele 16 nemesi ős felmutatása volt (a katonákra ennél enyhébb szabályozás vonatkozott),³⁹ melyet „*olyanformán kell számítani, hogy az ember mind apai, mind anyai ágon ki tudja mutatni heted íziglen, hogy nemeseiktől származik.*”⁴⁰

A harmadik szintet a fogadások között, a „Bál az udvarnál” jelenti, mely az előzőekhez képest jóval demokratikusabbnak tekinthető, lévén ezekre a mulatságokra már nem csak az udvarképes nemességet, hanem a

³⁶ Mária Valéria főhercegnő, Erzsébet királyné kedvenc lányának naplója 1878–1899. Szerk. Marta Schad – Schad, Horst. (ford.: Simon László). Bp. 2001. 307–308. (Bp. 1898. február 19.)

³⁷ Erről bővebben, kiegészülve a fogadások konyhaművészeti részleteivel is: *Josef Cachée: Die k.u.k. Hofküche und Hoftafel. Die k.u.k. Hofküche, die Hofzuckerbäckerei und der Hofkeller in der Wiener Hofburg.* Amalthea, Wien 1987. 114–126.

³⁸ Az udvari tisztviselők feladatainak pontos elhatárolásához lásd: *Brigitte Hamann: Der Wiener Hof und die Hofgesellschaft in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts.* In.: *Hof und Hofgesellschaft in den deutschen Staaten im 19. und beginnenden 20. Jahrhundert.* Hrsg.: Karl Möck. Rhein, Boldt, 1990. 64–65.

³⁹ A katonák nemességének kérdéséhez lásd: *Deák István: Volt egyszer egy tisztikar. A Habsburg-monarchia katonatisztjeinek társadalmi és politikai története 1848–1918.* Bp. 1993. 197–207.

⁴⁰ Ország-Világ. 1885. január 24. (VI. évf. 4. sz.) 58.

bizonyos magasabb állásokat betöltő személyeket is elvártak, így példának okáért az országgyűlési képviselőket, és főbb államhivatalnokokat is ekkor hívták meg az udvarhoz. Míg a „Fogadás az udvarnál” címen említett ünnepély a legkevesbé rangos eseménye volt az udvari rendezvényeknek, melyre viszonylag „korlátlanul” lehetett meghívni a vendégeket. Ennek eredményeként „*azután nagyon tarka társaság jelenik meg, s rendszeren ezeken történnek meg a vendégek részéről azok a pyramidális baklövések, a melyekről udvari körökben hetekig szoktak mesélgetni*”.⁴¹

A magyarországi udvari reprezentáció során e szigorú szabályokból folyamatosan „engedni” kényszerültek,⁴² így a palotában megrendezésre kerülő ünnepségek többségét a „Bálok az udvarnál” – melyeket sok esetben tévesen a sajtóban is udvari bálként említenek –, illetve „Fogadások az udvarnál” tették ki.⁴³

Az uralkodó magyarországi tartózkodásainak szakaszai

A paritás jegyében, főként a kiegyezést követően, az uralkodóház népszerűségének biztosítására a császári ház tagjai folyamatosan reprezentálnak Magyarországon, melyből a közismerten visszahúzódó királyné is jelentős részt vállal:⁴⁴ „*A császárné rendszeresen kilovagol és kikocsizik, igyekszik népszerűsége szert tenni, de a városban érzékelhető a szeretet hiánya.*”⁴⁵ A közhiedelemmel ellentétben, a formaságokra sokat adó császárt is fárasztotta a számtalan reprezentációs kötelezettség, melyek a fentebb említett okok miatt Magyarországon kiemelt jelentőséggel bírtak, egybeefonódva az uralkodó elfogadtatási kísérleteivel. Ezek feszes menetéről egy 1896-ban írt levelében is beszámol: „*Mióta itt vagyok, folyton újabb*

---

⁴¹ Ország-Világ. 1885. január 24. (VI. évf. 4. sz.) 58.; továbbá a báli illemről általában: Tarr László: *A délibábok országa*. Magyar Helikon Bp. 1974. 139–146. valamint ruhákkal kiegészülve l.: F. Dózsa Katalin: *Letűnt idők, eltűnt divatok 1867–1945*. Bp. 1989. 130–150. 183–189

⁴² Bécsi udvarképeség szabályozásához lásd: Hamann, B.: *Der Wiener Hof und i. m.* 71–72.

⁴³ A budapesti társaság. Bp. 1886. 14.

⁴⁴ Erzsébet magyarországi megítélésének alakulásához lásd: Vér Eszter Virág: *Erzsébet: Mítosz és valóság a magyarok királynéképeben*. In.: *A múlt feltárása – előítéletek nélkül*. Főszerk. Gergely Jenő. Bp. 2006. 121–138.

⁴⁵ Mary Elizabeth Stevens levele nővérének, Eliza Stevensnek. Sándor-palota [Buda]. 1867. május eleje. In.: *Levelek az Andrássy-házból (1864–1869.)*. Szerk. Cieger András. Bp. 2007. 210.

*ünnepségek, szemlék, bálók és egyebek tűnnek fel a láthatáron, amelyeken részben májusban, részben júniusban részt kell vennem. Szép kis kilátások!*⁴⁶

A fogadások szigorú szabályozottsága volt hivatva a társadalmi különbségek, valamint az események fontosságának és eleganciájának érzékeltetésére, e hatás jelentőségére utal Barabás Béla is visszaemlékezéseiben: „*Szigorúan megszabott formaságok, ütemre járó szertartások és fényes külsőségek tették feszessé az ugynevezett császári és királyi udvart, amelynek magassága közönséges halandók számára nemcsak elérhetetlen volt, de az álmokképek és meseszerűség csillogó felhőivel voltak burkolva.*”⁴⁷

A Habsburg család mindennapjairól a lakosság nagy része a sajtóban megjelent udvari hírek protokolláris leírásaiból értesülhetett, mely szükségessé tette az udvari környezet maximális diszkrécióját is, lévén: „*Könnyen megtörténhetne – még akaratlanul is – hogy valami kiszivároghatna. Én pedig semmi szín alatt nem akarnám szétrombolni az udvarnak azt a nimbuszát, amely kell is hogy körülvegye, különösen itthon Magyarországon.*”⁴⁸ E szabályozott beszámolók mellett, az érdeklődőbbek személyes élményeket is szerezhettek egy-egy esemény külső megfigyelőjeként: „*Amikor az udvar Budapesten időzött, akkor déli tizenkettőtől egyig a királyi palota előtt »Platz-musik« hallgatására ment föl a Várba az előkelő közönség. Az udvari estélyek, a nagy fogadóünnepélyek, udvari bálók vendégeinek fölvonulásában gyönyörűséget leltek azok is, akik csak kívülről vettek részt a fényes ünnepségeken.*”⁴⁹

E folyamatos szereplés kivívta a bécsiek ellenérzését is, összekapcsolódva – az általuk folyamatosan kifogásolt – a magyarokkal való kivételes bánásmóddal, mely számos újsághírben is kifejezésre jutott, főként az 1870-es években: „*Ha az ember a pesti zsurnálok híreit olvassa a felségek jelenlétéről a budai királyi várban, és ha végigolvassa a magas és legmagasabb érzélem megnyilvánulások gyöngyeit, kénytelen azt gondolni, hogy az országlás megszakítása a magyar fővárosban és a császári család minden ideiglenes bécsi tartózkodása valóságos száműzetésnek számít.*”⁵⁰

Minden ilyen esetben a főudvarmesteri hivatal hivatalos közleményben értesítette a lapokat az uralkodó, illetve családjának várható magyarországi látogatásáról,⁵¹ mely mindvégig kiemelt fontossággal bírt

⁴⁶ Ferenc József levele Schratt Katalinnak, Buda, 1896. május 2. In.: *Hamann, B.*: Kedves jó Barátném! i. m. 203.

⁴⁷ *Barabás Béla*: Emlékirataim. Corvin, Arad 1929. 136.

⁴⁸ Festetics Mária Naplója (Ischl, 1874. július 25.) OSzK Kézirattár gysz.: V.40/49/2006. (ford.: Tolnayné Kiss Mária.) 62.

⁴⁹ *Szerelemhegyi Ervin*: A hetvenes évek társasélete és divatja. Pesti Hírlap 1927. 281. l. *F. Dózsa K.*: A társasági élet i. m. 308.

⁵⁰ Neues Wiener Tagblatt. 1870. március 3. In.: *Hamann, B.*: Erzsébet i. m. 269.

⁵¹ Magyarország és a Nagyvilág. 1876. január 9. (XIII. évf. 2. sz.) 28.

mind a politikai, mind a társasági életben.⁵² Ezzel párhuzamosan utasították a Várkapitányságot a szükséges előkészületek megtételére,⁵³ melyek gyakorta kisebb felújítási munkákat is jelentettek.⁵⁴ A Nyugati Pályaudvarra érkező felségeket⁵⁵ – akiket a bécsi személyzet általában már napokkal megelőzött⁵⁶ – rendszerint a kormány és a főváros előkelőségei fogadták az előírásoknak megfelelő ünnepélyes keretek között, majd a budai Palotába érve újabb fogadtatási ceremóniára került sor: „*Lépcsőn zajlott le az ünnepélyes fogadtatás. Az élen József főherceg és Klotild hercegnő várakozott kíséretükkel. Jelen volt még a főpapság, a katonai- és kabinetiroda főnöke, valamint a főszárnysegédek.*”⁵⁷ Az évek múlásával Magyarországon is menetrendszerűen kezdett működni a fogadások előírt és „begyakorolt” koreográfiája, melyet az udvari kíséret feljegyzései is megerősítenek: „*Szerencsésen megérkeztünk. Komikus megélni, hogy mennyire a régi kerékvágásban halad az etikett, mintha minden és mindenki az előző évben állva maradt volna. Mindenki a megszokott helyén állt az ismerős arckifejezéssel, azután felléptünk a szép lépcsőn, ahol egy rövid „állj” után felbomlik a menet, majd előzőnli a folyosókat, lépcsőket, míg mindenki el nem éri a saját szállását.*”⁵⁸

Az uralkodó család budapesti tartózkodása a társadalmi elit fokozottabb jelenlétét is eredményezte,⁵⁹ melyre a lapok is számtalan utalást tesznek: „*Soha a fővárosnak oly aristokratikus színezete nem volt, mint e perczben.*”⁶⁰ Egyúttal biztosítva a mintateremtést a magasabb társadalmi körök részére, e folyamat jelentőségét örökítette meg feljegyzésében az

⁵² A társasági élet eliteseményeihez l.: F. Dózsa Katalin: A társasági élet szerepe a XIX. században Budapest világvárossá válásában. In.: Tanulmányok Budapest Múltjából XXVIII. Szerk. Szvoboda Dománszky Gabriella. Bp. 1999. 303–317.; valamint ezek politikai vonatkozásaihoz: Cieger András: Társasági élet „hivatalból”. A politika szereplői által rendezett társaséleti események Budapesten a dualizmus korában. In.: Budapesti Negyed (2004 tél: 46. sz.) (Társasélet Pesten és Budán) 313–330.

⁵³ Ország-Világ. 1885. augusztus 29. (VI. évf. 35. sz.) 578.

⁵⁴ Mary Elizabeth Stevens levele nővérének, Eliza Stevensnek. Buda, 1868. október 18. In.: Levelek az Andrássy-házból i.m. 309.

⁵⁵ Utazásaikhoz, valamint különvonataikhoz lásd: Királyi vonatok, udvari utazások. Bp. 1994.

⁵⁶ Magyarország és a Nagyvilág. 1876. január 9. (XIII. évf. 2. sz.) 28.

⁵⁷ Festetics Mária Naplója. (Buda. 1872. október 18.) OSzK Kézirattár gysz.: V. 40/49/2006. (ford.: Tolnayné Kiss Mária.) 14.

⁵⁸ Festetics Mária Naplója (Buda, 1882. április 28.) OSzK Kézirattár gysz.: V. 40/49/2006. (ford.: Tolnayné Kiss Mária.) 171.

⁵⁹ E folyamat alakulásához l. F. Dózsa K.: A társasági élet i. m. 303–317.

⁶⁰ Magyarország és a Nagyvilág. 1868. április 26. (IV. évf. 17. sz.) 201.

Andrássy családnál szolgáló külföldi nevelőnő is: „*ahogyan minden másban majmoljuk azt, amit az udvar tesz.*”⁶¹

Bár Ferenc József rangjának megfelelő kísérete, a suite mellett számos bécsi arisztokrata is megjelent Budán, ez azonban továbbra sem eredményezte a két társaság összefonódását,⁶² melynek legfőbb, politikai háttérű okát Károlyi Mihályné is megjelöli emlékirataiban: „*Voltak valamelyest közös kapcsolataink a bécsi társasággal. Mi fel-felrándultunk az ottani löversenyekre, ők pedig hozzánk jöttek látogatóba. Ám ezek az alkalmak elég ritkán adódtak, mert a hazafias gondolkodású magyarok általában nem szívesen vették, ha a bécsi udvar „mamelukjainak” nézik őket.*”⁶³

A császári és királyi család magyarországi tartózkodásainak fővárosi helyszínét a folyamatos, politikai jelzésértékkel is bíró, hivatalból teljesített reprezentáció jellemezte: „*Most itt van az udvar, és óraműpontossággal működik, ebédeket adnak és embereket fogadnak, nagyon finom stílusban.*”⁶⁴ Ezáltal szinte „reprezentatív bábúvá” fokozva le annak szereplőit, és az ebből következő determináltságról – Erzsébet mellett – Rudolf trónörökös is keserűen nyilatkozott, melyet – a többi forrással egybehangzóan – sokat vitatott emlékirataiban unokatestvére is idéz: „*nyomorult bábok vagyunk, harcot viselünk, hogy a nép istenítsen, táncolunk a mások fütyülésére; jaj nekünk ha természetesek vagyunk!*”⁶⁵

Ezzel szemben a másik magyarországi rezidencia, – amely hasonló szerepet töltött be életükben, mint a Lajtán túl Bad Ischl, – Gödöllő számukra is a kötetlenebb életet jelentett,⁶⁶ – vadászati és egyéb kikapcsolódási lehetőségekkel, – melyről az újságok propagandisztikus céljainak megfelelően „elragadtatott” beszámolóit mellett, az udvari kíséret kissé elfogultnak ható feljegyzései is tudósítanak: „*Leginkább a császár maga van ilyenkor elemében, fiús vidámsággal élvezi mindezt, és amellet közlebb kerül az emberekhez. Tulajdonképpen élete folyamán eddig még sohasem élvezhette a kötetlen szabadságot. Hiszen mostanáig csak a kihallgatások, nagy ebédek és ünnepségek alkalmával találkozott emberekkel. De ilyen kötetlen módon, ahogy körülötte az életvidám emberek élvezik a szabadságukat – hát ilyenben még nem volt része. Meg vagyok róla győződve, hogy*

⁶¹ Mary Elizabeth Stevens levele nővérének, Eliza Stevensnek. 1868. május 24. In.: *Levelek az Andrássy-házból* i.m. 287.

⁶² Bécsi társaság tagozódásához lásd *Hamann, B.*: *Der Wiener Hof* und i. m. 71–74.; valamint *Madaras Mária*: Az első i. m. 107–111.

⁶³ *Károlyi Mihályné*: Együtt a forradalomban. Bp. 1985. 132–133.

⁶⁴ Mary Elizabeth Stevens levele nővérének, Eliza Stevensnek. Buda, 1868. november 27. In.: *Levelek az Andrássy-házból* i.m. 317–318.

⁶⁵ *Larisch grófné Wallarsee Mária*: *Múltam.* (ford.: Horváth Lili). Márványi Marosvásárhely 1919. 150.

⁶⁶ Erről bővebben: *Ripka Ferenc*: *Gödöllő a királyi család otthona*. Bp. 1896.

*amikor először jelent meg a vadásztársaság előtt, úgy érezhette magát, mintha valakinek az udvari bálon háziköntösben kellett volna megjelennie.”*⁶⁷

A paritás érvényesítéséért – az udvari reprezentáció terén is – mind Bécs, mind Budapest folyamatos küzdelmet folytatott, mely lényegében az egész korszakot jellemezte: *„Uralkodó kötelesség az estebédek és udvari bálók megtartása. A birodalom mind a két fele követeli a maga jogait. Ezért aztán tánc és lakoma járja.”*⁶⁸ Sőt, annak is külön rangbéli jelentősége volt, illeszkedve a két főváros „megszokott” versengésébe, hogy az udvari fogadásokat az adott évadban, melyik uralkodói rezidencián kezdték el megrendezni: *„A gyász végével Bécsben kezd meg az udvar a farsangot; aztán, mint mondják, e hó vége felé Budának is marad valami.”*⁶⁹

Előkészületek az udvari fogadásra

A meghívókat az adott rendezvényekre a főudvarmesteri hivatal bocsátotta ki, amely Magyarországon újabb nehézségekbe ütközött, lévén: *„Az udvarképességet Bécsben szigorú udvari törvények szabályozzák, a melyek kérelhetetlenségéről – modern alkotmányos magyar szabályzatok e részben még nem létezvén – Budapesten esetről esetre, főnforgó körülményekhez képeset jelentékeny mérvekben és nem csupán csak egy irányban enged a fejedelmi kegy.”*⁷⁰ Ennek eredményeként a meghívások kiterjedtek a férfiak esetében a magas rangú katonák mellett, nemcsak a magyar arisztokráciára, hanem a politikai életben magas hivatalt betöltő személyekre, valamint a klérusra is⁷¹: *„A katonai és civil hatalmakon kívül a képviselőnél végződik az udvarképesség. S ezek közül is csak válogatva hívnak. A meghívandó vendég keresztülmegy előbb a főudvarmester és a miniszterelnök kritikáján.”*⁷² Emellett az ellenzékiek számára állandó „identitás zavart” okozott a meghívás elfogadásának kérdése,⁷³ melyen még a nem politikai tartalmú lapok is előszeretettel élcelődtek: *„Ekkora mérvű patriotizmus láttára ugyan csak ne csodálják önök, hogy telivér függetlenségi*

⁶⁷ Festetics Mária Naplója (Gödöllő, 1873. november 6.) OSzK Kézirattár gysz.: V. 40/49/2006. (ford.: Tolnayné Kiss Mária.) 46.

⁶⁸ Festetics Mária Naplója. (Buda, 1877. február 10.) OSzK Kézirattár gysz.: V. 40/49/2006. (ford.: Tolnayné Kiss Mária) 107.

⁶⁹ Várady Gábor: Országgyűlési levelek. (XXVIII. Pest, február 3. 1870.) Máramaros. 1870. február 9. (VI. évf. 6. sz.)

⁷⁰ A budapesti társaság. i. m. 1886. 12–13.

⁷¹ A kiemelt részvevők listájához példának okáért lásd: Magyarország és a Nagyvilág. 1878. november 10. (XV. évf. 45. sz.) 716.

⁷² Mikszáth Kálmán: Udvari ebédek. In.: Uő.: Az én kortársaim. Bp. 1910. II. köt. 108.

⁷³ Magyarország és a Nagyvilág. 1878. november 10. (IX. évf. 45. sz.) 716.

*pártiak is elég függetlenek voltak beleharapni a tiltott gyümölcsbe.*⁷⁴ Ebből következően az esetek többségében a magyarországi fogadások – már a meghívottak névsorának összeállítása során – aktuálpolitikai jelentőséggel is bírtak.

E felvetett megoldások azonban újabb problémákat generáltak a vendégek esetében, lévén az udvari szabályzat értelmében feleségükre és leányaikra már nem terjedhetett ki a meghívottak köre,⁷⁵ mely sok esetben ahhoz vezetett, hogy a budai „Bálok az udvarnál” résztvevői többségükben férfiak voltak, az arisztokrácia hölgytagjainak társaságában. A helyzet anomáliájának feloldására alkalmanként jelentősen kibővítették a meghívandó nők körét.⁷⁶ Megjelenésükhöz azonban még *„okvetlen szükséges (...) hogy magokat a hölgyek legalább egy héttel a meghívók kibocsátása előtt, valamely udvarképes hölgy által a főudvarmesternél vagy ennek helyettesénél bemutassák.”*⁷⁷

Ami nem jelentette az elit és a hozzájuk képest „alacsonyabb” társadalmi rétegekből származó résztvevők keveredését a korszakban,⁷⁸ – még más, nem udvari rendezésű és kevésbé rangos eseményeken sem – lévén: *„Nagy ritkán rendeztek ugyan szélesebb körű ünnepségeket közösen, (...) de még az ilyen alkalmakkor is gondosan körülvelt bennünket a mi férfiaiink kíséző testőrsége, nehogy valamelyik „kívülálló” fel merészeljen kérni egy táncra.”*⁷⁹

A meghívók nyelvének megválasztása szintén politikai kérdésnek számított, így 1882-ben már nagy „nemzeti vívmányként” értékelik, hogy a meghívók, illetve a táncrendek is magyar nyelven – a korábbi gyakorlatot a többnyelvűség (francia, német és esetenként magyar) jellemezte – kerültek kibocsátásra.⁸⁰ Tartalmából pontosan kiderült az etikettben járatos meghívottak számára az ünnepély jellege és ennek megfelelően „támaszt” adott az alkalomhoz illő viselet kiválasztásához is: *„A hölgyek kerek ruhában jelennek meg ékszerrel. Az urak díszegyenruhában vagy díszöltönyben. A*

⁷⁴ Magyarország és a Nagyvilág. 1882. május 14. (XIX. évf. 20. sz.) 322.

⁷⁵ A gondos elővigyázatosság ellenére történtek tévedések is, az egyik leghíresebb ilyen eset az 1885. januári „táncestély az udvarnál” című rendezvényhez kötődik, amikor tévedésből kézbesítettek meghívót egy grófi házaspárnak, akiknek megjelenve a palotában még a királyi pár érkezése előtt el kellett hagyniuk a termet. A részletekhez lásd: Ország-Világ. 1885. január 17. (VI. évf. 3. sz.) 46.

⁷⁶ Ország-Világ. 1887. március 12. (VIII. évf. 11. sz.) 182.

⁷⁷ A budapesti társaság. Bp. 1886. 13–14.

⁷⁸ Székely Huszár: A hétről. Ország-Világ. 1888. február 18. (IX. évf. 8. sz.) 126.

⁷⁹ Károlyi M.: Együtt i. m. 131.

⁸⁰ Magyarország és a Nagyvilág. 1882. május 14. (XIX. évf. 20. sz.) 322.

katonák tábori öv nélkül. A nagy rendjelek nem viseltetnek.”⁸¹ A rendezvények fajtájából következően, a ruhák esetében alkalmazott finom distinkciókról⁸² így tájékoztatta olvasóit az *Ország-Világ* című képes hetilap: „Az udvari báli meghívókon a toilettekre vonatkozó megjegyzés: »A hölgyek kerek ruhákban jelennek meg«, megkülönböztetést tesz a nagy udvari czeremoniáknál használt »manteaux de cour« [udvari díszruha - V. E. V.]⁸³ uszály (mely 3 méter hosszú szokott lenni) és a közönséges divatos uszály közt, mely utóbbi van értve a kerek ruha alatt. A derekak e ruháknál felül mind kerek kivágásúak, azaz nem vállon megfekvő, hanem a karon átfutó, a mellen és a háton egyforma mélyen kivágott szabással, mihez gazdag ékszer dísz járul”.⁸⁴

Magától értetődően az év legrangosabb társasági eseményeinek tartott udvari fogadások jelentős előkészületeket kívántak nemcsak a meghívók, hanem a meghívottak részéről is,⁸⁵ melyekről előszeretettel tudósítottak a lapok társasági rovatai is, a lehető legrészletesebben tájékoztatva olvasóikat: „az előkelő világ körében serényen folynak az előkészületek a bálókra, s a fővárosi divatáru-üzletek alig győzik a megrendeléseket. Legtöbb dolga, mint rendesen a **Monaszerly és Kuzmik utódai**⁸⁶ udvari divatáru szállítóknak, kiknek fényes termeiben készül az említett bálra [1888. február 12-ei budai udvari bálra – V. E. V.] a legtöbb ruha.”⁸⁷

Ha a meghívott akadályoztatva volt a megjelenésben, akkor ezt a **császári-királyi vagy császári-királyi?** főudvarmesteri hivatalnak kellett jeleznie. Ugyanez vonatkozott a későkre is, akiket magától értetődően már nem engedtek be a fogadásra, ellenben utólag kénytelenek voltak kimenteni magukat az udvarmesternél. Egyes rendkívüli, illetve váratlan események azonban felboríthatták a báli rendet, melyekről az érdekeltek szintén az udvarmesteri hivatal lapoknak átadott hivatalos tájékoztatásából

⁸¹ Meghívó a szerdán, 1885-ik évi január hó 7-én esti 8 óra előtt az udvarnál tartandó tánczestélyre. In.: *Cieger A.*: Társasági élet i. m. 325.

⁸² A külföldi modellekhez lásd: A Kyoto Costume Institute gyűjteménye. A divat története a 18–20. században. Főszerk: Akiko Fukai. (ford.: Gabos Erika.) Bp. 2003. 216. 218. 238–241. 246–247. 256–257. 260–261. 270–274. 300–302. 314–315.

⁸³ Az erre vonatkozó előírások kialakulásához lásd.: *F. Dózsa K.*: Az udvari díszruha története. In.: Tanulmányok Budapest múltjából XXIX i. m. 95–103.

⁸⁴ *Ország-Világ*. 1888. február 11. (IX. évf. 7. sz.) 109.

⁸⁵ Báli ruhákról lásd. *F. Dózsa K.*: Letűnt idők i. m. 192–194.; valamint kifejezetten az udvari díszruhákhoz lásd.: *Georg J. Kugler.*: L'évolution du costume à la cour de Vienne du XVIIIe au XIXe siècles. In.: *Costume à la cour de Vienne 1815–1918*. Paris 1995. 45–46.

⁸⁶ Kiemelés az eredetiben.

⁸⁷ *Ország-Világ*. 1888. február 11. (IX. évf. 7. sz.) 109.

értesülhettek.⁸⁸ Bizonyos esetekben jelentősen átalakítva a báli szezon tervezett fogadásait: „Az udvari gyász miatt sok mulatságot töröltek, senki sem adhat bált, nálunk sem volt zene. Gyanítom, hogy az ilyen nagy estélyeken, ahol nem lehet táncolni, a vendégek unatkoznak”⁸⁹

A „Bál az udvarnál” szabályozott lefolyása

Az esti fogadások rendszerint 8 órakor vették kezdetüket, az esemény apróra szabályozott rituáléiról az újságok is gondosan tudósítottak: „A kitűzött órában a nagyúri hintók és fogatok hosszú sora robogott a várak elé. A vendégek kettesével szálltak ki a járművekből és így léptek a várakba. A fölépcsőn a koronaőrök, a várcsendőrök és magyar gárdisták képeztek sorfalat.”⁹⁰ A nagy reprezentatív rendezvényeket rendszerint a „Nagy ünnepi teremben” tartották, és a palota azon részein, ahol a vendégek az este során megfordulhattak testőrök teljesítettek szolgálatot.⁹¹

A megjelentek „elvárásai” az egyik résztvevő véleménye szerint a következők voltak, melyek lényegében, leképezve valamelyest a társadalmi hovatartozást is „két főosztályba sorolhatók: az egyik osztály csak látni akarja azt a nagy fényt, csillogást-villogást, miben még eddig része nem volt, a másik részt ez nem érdekli, de annál jobban az, ha vajjon ő felsége észreveszi-e őt, s kitünteti-e a megszólításával.”⁹²

Az uralkodó pár – a meghívottak összegyűltét követően – fél kilenckor jelent meg a főudvarmester palcájának jelzésére.⁹³ Ferenc József a legtöbb esetben, – kivételt csak valamely magasrangú külföldi vendég, illetve követének fogadása jelentett – magyar huszártábornoki egyenruhát viselt, ami a bálakat kísérő hőség következtében számára is számos kellemetlenséggel járt, amelynek még magánlevelezésében is hangot adott,

⁸⁸ 1876-ban példának okáért, Ludovika hercegnő betegsége miatt Erzsébetnek váratlanul Münchenbe kellett utaznia, ebből következően a tervezett udvari bál elmaradásáról nem tudták időben értesíteni az újságokat, így csak egy-két lap hozta le a szükséges információkat, amiből kisebb „zavar” is keletkezett. A részletekhez lásd: Magyarország és a Nagyvilág. 1876. január 16. (XIII. évf. 3. sz.) 61.

⁸⁹ Az ilyenkor szükséges intézkedéseket Albrecht főherceg lányának, Matildnak, valamint Ferenc József öccsének, Miksának a halálára való tekintettel hozták. Mary Elizabeth Stevens levele nővérének, Eliza Stevensnek. Buda, 1867. június 20. In.: Levelek az Andrássy-házból i.m. 219.

⁹⁰ Magyarország és a Nagyvilág. 1877. január 28. (XIV. évf. 4. sz.) 61.

⁹¹ Erről bővebben: Ságvári György: Gárdák, díszbandériumok Budavárban. In.: Tanulmányok Budapest múltjából XXIX i. m. 191.

⁹² Székely Huszár: A hétről. Ország-Világ. 1888. február 18. (IX. évf. 8. sz.) 125.

⁹³ Mikszáth Kálmán: Bál az udvarnál. In.: Uő.: Cikkek és karcolatok. Bp. 1982. (Mikszáth Kálmán összes művei.) 76. köt. 22.

így emlékezve vissza az egyik hosszúra nyúlt fogadtatási ceremóniára: „*nekem meg egész idő alatt ebben a melegben magyar tábornoki egyenruhában kellett feszítenem, az összes ráaggatott prémekek egyetemben*”.⁹⁴ A beszámolók többsége az uralkodó udvari fogadásokon tanúsított otthonos viselkedését méltatta protokolláris stílusban, míg ezzel szemben Mikszáth teljesen másra helyezve a hangsúlyt a következőképpen jellemzi egyik tárcacikkében az 1870-es évek végén: „*A király még mindig fiatalos alak testalkatban, karcsú, egyenes; melle, dereka olyan, mintha nem volna kifejlődve még, kezeit katonásan leeresztve mereven tartja, kék eleven szemei, melyekben szelídség tükröződik, mereven szegeződnek egy pontra, s nagy időn át nem mozdítja meg sem tagjait, sem tekintetét.*”⁹⁵

Ezzel szemben Erzsébet, tudatos és hosszas készülődést követően, – hogy megfeleljen a róla kialakított image-nak⁹⁶ – általában valamely magyar elemeket is tartalmazó ruhában jelent meg,⁹⁷ ennek esetleges „elmulasztása” esetén, öltözkékének egyes darabjait kezdték nemzeti utalásként értelmezni: „*A királyné fehér uszályos ruhát viselt, annak rövid ujjai végén piros rózsákkal, nyakában gyémánt és smaragd-ek, haja gazdag fonatokban hullt a vállára, s kezében bokréta, melyben a vörös és fehér rózsákat zöld levelek szegélyezték: tehát nemzeti szín.*”⁹⁸ Gondos előkészületei a legtöbb esetben nem maradtak hatás nélkül, és az elragadtatott szemtanúk alig győzték egymást túllicitálva méltatni erényeit.⁹⁹ Ennek illusztrálására jellemző példa egy „túlhevült” beszámoló Andrásyék estélyről: „*a palota (...) termeiben hullámozó férfisereg zsongása elhallgatott. Jön a királyné! A több száz főből álló férfitömeg, mint valami parancsszóra sorakozott, széles utat hagyva a terméközepén. Előtünt Erzsébet sugár alakja. Az elbűvölt férfisereg sorfalai közt végig lebegett inkább, mint lépdelt a századnak legszebb asszonya. Végig ment a termeken a férfinépség sorai közt, nyájas mosolyának napsugaras üdvözlését osztva jobbra-balra.*”¹⁰⁰

⁹⁴ Ferenc József levele Schratt Katalinnak. Gödöllő. 1895. október 18. Lásd: In.: Hamann, B.: Kedves jó Barátném! i. m 198.

⁹⁵ Mikszáth Kálmán: Az ezerkettedik éjszaka. In.: Uő.: Cikkek és karcolatok. Akadémiai, Bp. 1969. (Mikszáth Kálmán összes művei.) 67. köt. 119.

⁹⁶ Erről bővebben: F. Dózsa Katalin: A világ legszebb asszonya. In.: Erzsébet a magyarok királynéja. Szerk. Rácz Árpád. Bp. 2001. 107–117.

⁹⁷ Az 1860-as évek végén még divat volt „rejtett” módon is utalni a magyaros jellegre a nemzeti színek használatával.

⁹⁸ Magyarország és a Nagyvilág. 1869. május 16. (V. évf. 20. sz.) 239.

⁹⁹ Lásd például: Várady Gábor: Országgyűlési levelek XXXI. Máramaros. 1870. március 2. (VI. évf. 9. sz.)

¹⁰⁰ Halász Imre: Egy letűnt nemzedék. Emlékezések a magyar állam kialakulásának újabb korszakából. Bp. 1911. 73.

A fogadáson megjelent férfiak a legtöbb esetben – kivételt a nem nemesi származásúak, illetve idegenek jelentették, valamint azok, akiknek betöltött tisztségük révén (pl.: papok, katonák, udvari hivatalnokok stb.) sajátos „egyenruhájukban” jelenhettek meg – magyar díszruhát viseltek, bár az 1860-as évek végétől egyre elterjedtebb lett a frakk.¹⁰¹ Az udvarba nemzeti-politikai okok miatt e divat nem gyűrűzött be.¹⁰² A fent említett, férfviseletekben megmutatkozó differenciáltságot jól érzékelteti Mikszáth is az egyik báli beszámolójában: „*Tarka társaság van együtt. Díszmenték mellett mindenféle katonai egyenruhák, különböző papi talárok, még egy-két frakk is látható a városi elemeken és a szász képviselőkön.*”¹⁰³

Emellett a magyar udvari viselet mindvégig kiváltotta az idegenek csodálatát is:¹⁰⁴ „*Különösen az urak udvari öltözete nagyon gazdag. Sötét bársonyból készül az arannyal, ezüsttel, drágakövekkel kivarrrt, szűk nadrág; a magas szárú csizmák hajtókája valamilyen más színből készül, rövid spanyolos köpeny van az egyik vállukra vetve, ez is bársonyból van, szőrmével szegélyezve, aranyból és drágakövekből készült kapcsokkal díszítve. Karimátlan kis kalapot viselnek hozzá, amelyhez a tollakat gyémántos vagy más ékkővel díszített tű rögzíti.*”¹⁰⁵

A nők esetében a helyzet sokkal bonyolultabb volt, ők általában csak a legexkluzívabb udvari eseményeken (például a bemutatáson) jelentek meg az előírásoknak megfelelően magyar díszöltözetben,¹⁰⁶ melyet a következő elemek jellemeztek: „*A hölgyek hosszú, uszályos ruhát viselnek, mindenféle drága, gazdag anyagból. A ruhaderék elöl fűzős, mint egy pruszlik; jár hozzá egy széles csipkekötény, és fehér csipkéből vannak a rövid ruhaujjak. A férjes és férjetlen hölgyek közötti különbséget a főkötő jelzi. A fejük hátsó részén egyfajta csipkefőkötőt viselnek, az egyik oldaláról fátyol omlik a vállukra, amely egészen derékig ér. A hajadonok bársonyból és virágokból készült koszorút viselnek a fejükön, ebben is lehetnek gyöngyök és gyémántok.*”¹⁰⁷ Míg a kevésbé „rangos” táncestélyeken a korabeli divatot követő – általában

¹⁰¹ Ez esetben követett öltözködési szabályokhoz. In.: *F. Dózsa Katalin*: Letűnt idők i.m. 202–203.; valamint *Tarr László*: A délibábok i. m. 144.

¹⁰² E „vitához” lásd például: *Várady Gábor*: Országgyűlési levelek XXVI. Pest, január 14. 1870. Máramaros 1870. január 26. (VI. évf. 4. sz.)

¹⁰³ *Mikszáth K.*: Bál i. m. 22.

¹⁰⁴ Az egyes darabok részletes történetéhez lásd: *Tompos Lilla*: A díszmagyar. A magyar díszöltözet története. Bp. 2005.

¹⁰⁵ Mary Elizabeth Stevens levele nővérének, Eliza Stevensnek. Pest, 1865. február 12. In.: *Levelek az Andrássy-házból* i.m.106.

¹⁰⁶ Mary Elizabeth Stevens levele nővérének, Eliza Stevensnek. Pest, 1866. február 3. In.: *Levelek az Andrássy-házból* i.m. 194.

¹⁰⁷ Mary Elizabeth Stevens levele nővérének, Eliza Stevensnek. Pest, 1865. február 12. In.: *Levelek az Andrássy-házból* i.m. 106.

exkluzív kivitelű – báli ruhákat viseltek, ellenben ha a rendezvény jellegéből következően táncra nem került sor, akkor estélyi ruhában érkeztek, minden esetben ékszerekkel kiegészülve:¹⁰⁸ „A női toiletteken (...) a selyem és az atlasz uralkodott, miután táncz nem volt, ezt viselték még a leányok is.”¹⁰⁹

E gondosan beszabályozott rendszerben, az udvar ünnepélyes bevonulását, a bál legfontosabb eseménye, az uralkodói cercle követte, amely a megjelentek egyes csoportjaiban a szervilizmust is felerősítette: „A száz vendég közül csak 15-20 egyént szólított meg a felség, de ebben a kis számban valamennyi benne akart lenni. Azért a sok kegyelmes, méltóságos és nagyságos urak úgy **igykeztek**, forgolódtak, előtérbe helyezkedtek, hogy a felség szeme észrevegye őket s hozzáforduljon. És ez néhányszor sikerült is s a boldogság pirja futott át annak arcán, aki dicsekedett vele, hogy a felség megszólította. Szinte vetélkedtek, tülekedtek érte...”¹¹⁰ A megszólítások sorrendjének, valamint a beszélgetés jellegének és hosszának is külön, a legtöbb esetben aktuálpolitikai üzenet közvetítő jelentősége is volt: „Ki tagadhatná például, hogy (...) azon körülménynek, hogy őfelsége Lónyaival kezet szorított az estélyen, s őt a közelebbi udvari ebédre is meghívta – nincsen jelentősége.”¹¹¹ Az uralkodónak jól begyakorolt típuskérdései voltak ilyen esetekre, melyek egyfelől biztosíthatták a nyelvi nehézségek áthidalását is, másrészt gördülékennyé tették a szemlét, amelynek egyhangúsága az egyes beszámolók tanúsága szerint Ferenc Józsefet is untathatta:¹¹² „Szavait gesztusokkal sohasem kíséri, sem arcjátékkal elannyira, hogy aki nem áll mellette közel, nem veheti észre, hogy beszél-e vagy hallgat. Arcán többnyire az egykedvűség tükröződik, de amellet oly végtelen nyugalom, mintha semmi vágyat nem érezne, mintha semmi akarat nem melegítené. S mindebben, ha soká nézi az ember, valóban fejedelmi méltóság van.”¹¹³

Az eseményt magától értetődően a sajtóban is részletesen elemezték, melynek hitelessége természetesen vitatható volt, lévén – ahogyan erre Mikszáth is utalt egyik nagyon ismert tárcájában – maga a „beszélgetés meglehetősen fesztelen, bátor; de rendesen mégsem az, ami másnap a lapokban reprodukáltatik. E derék urak rendesen azt mondják be azután az ujságíróknak vagy egymásnak, amit hosszabb megfontolás után jobban szerettek volna felelni az uralkodónak, ahelyett, amit feleltek. Színes

¹⁰⁸ Erről bővebben: Ékes krónika. Ékszerek a Magyar Nemzeti Múzeum Gyűjteményéből. Bp. 2003

¹⁰⁹ Soirée a Várpalotában. Ország-Világ. 1887. március 12. (VIII. évf. 11. sz.) 182.

¹¹⁰ Barabás B.: Emlékirataim. i. m. 141.

¹¹¹ Mikszáth Kálmán: Szemle. Magyar Néplap. (1875: 3. sz.) január 15.

¹¹² Erről ő maga is vall magánlevelezésében, lásd példának okáért: Ferenc József levele Schratt Katalinnak, Buda, 1888. március 5. In.: Hamann, B.: Kedves jó Barátném! i. m. 70.

¹¹³ Mikszáth K.: Az ezerkettedik i. m. 119.

bókocskák, kihegyezett epigrammok, politikai bölcs mondások születnek a fejeikben utólag. S nem ritkaság, ha másképp nem applikálhatók, a király kérdéseinek kell változniok, a szerint, amint a tisztelt megszólított szellemessége követeli. A lapokban megjelent királyi megszólítások és azokra adott feleletek tehát nem valódiak s alapján véve nem érdekesek. Mert a király óvatos s nem bocsátkozik semmi lényeges dolog érintésébe (...), egyes rendkívüli alkalmakat kivéve, mikor egy-egy irányt gyorsan bele akar bocsátani a közvélemény vérkeringésébe. Ilyenkor négy-öt embernek is elmondja ugyanazt, hogy minél nyilvánosabbá legyen.”¹¹⁴

Erzsébet ez idő alatt az egyik mellékterembe – rendszerint az úgynevezett „Fehér terembe” – vonult, ahol a szokásoknak megfelelően bemutatták neki azokat a hölgyeket,¹¹⁵ akik először jelentek meg az udvarban.¹¹⁶ Nehézségeket okozhatott a bemutatásra váróknak az is, hogy „A császárné nagyon halkán beszélt és ajkait szorosan összefogta. [...] Akik Erzsébetet közelebbről nem ismerték, csak legnagyobb figyelemmel voltak képesek beszédét megérteni. Miután senki sem merészkedett szavai ismételtsére kérni, így többször komikus kérdés-felelet játék volt társalgása idegenekkel.”¹¹⁷ Emellett a királynéi cerclek is bírhattak politikai jelentéstartalommal, bár mértéke magától értetődően nem volt mérhető az uralkodóihoz. Erre utal egyik udvarhölgy beszámolója is: „Már sokat hallottam suttogni arról, hogy Ő [Erzsébet – V. E. V.] nem szereti a hadsereget. Ezt pedig – mint mondják – onnan is észre lehet venni, hogy a császárné a cercle-ek alkalmával szinte sohasem szól a hadsereghez tartozó személyekhez. Ilyesmit magam is tapasztaltam.”¹¹⁸ Magyarországon is közismert volt, hogy Erzsébet mennyire nem szeret reprezentálni,¹¹⁹ melyet ő maga mindvégig „lélekölő robotnak” tartott. Tartózkodásának ezen legfőbb, fent megnevezett okát, vagyis emberi oldalát szűkebb udvari környezete is megörökítette, nagy megértést tanúsítva irányában: „Számára rettenetesen fárasztó egy ilyen bál. Ebben a lármában és hőségben négy órán keresztül

¹¹⁴ Mikszáth Kálmán: Udvari ebédek. In.: Uő.: Az én kortársaim. Bp. 1910. II. köt. 114.

¹¹⁵ Bécsben ennél sokkal szigorúbb szabályozás volt érvényben, lévén a régi társasági szokások szerint a magas arisztokráciához tartozó fiatal lányokat mielőtt bevezették volna a társaságba be kellett mutatni az uralkodó hitvesének. Erről bővebben: Brigitte H.: Erzsébet i. m. 571.

¹¹⁶ Magyarország és a Nagyvilág. 1872. január 21. (VIII. évf. 3. sz.) 35.

¹¹⁷ Larisch grófné Wallarsee M.: Múltam. i. m. 33.

¹¹⁸ Festetics Mária Naplója (Buda, 1874. január 6.) OSzK Kézirattár gysz.: V. 40/49/2006. (ford.: Tolnayné Kiss Mária.) 55.

¹¹⁹ Erről bővebben: Katrin Unterreiner: Sisi. Mythe et Réalité. (trad.: Nathalie Rouanet-Herlt.) Christian Brandstätter, Wien–München 2005. 37–59.

társalogni. Ezekre a dolgokra persze egyetlen ember sem gondol, de mindenki természetesnek tartja, hogy úgy dolgozik, mint egy gép.”¹²⁰

A cercle végeztével felcsendült a zene és megkezdődött a tánc, melyben kiemelt nemzeti szerepet kapott a csárdás. Azonban az uralkodó környezetében „merészsége” miatt nagy ellenérzést váltott ki: „*Én nem vennék el olyan lányt, aki így táncol, és elválnék a feleségemtől, ha nyilvánosan úgy megfélelkeznék magáról egy idegen férfi társaságában, mint a tegnapi udvari bálon a hölgyek az úgynevezett tisztességes csárdásnál.*”¹²¹ Ezalatt Ferenc József a báli forgatagot szemlélte, ezzel párhuzamosan gondolatban akár teljesen máshol időzhetett, melyre magánlevelezésében is utalást tesz Schratt Katalinnak: „*Miközben elnéztem a táncoló párokat, gondolataim Önhöz szálltak – egyáltalán, sokkal többet gondolok Önre, mint ahogy időm és elfoglaltságom engedné.*”¹²² A bálók résztvevői e magatartásának magyarázatát fejedelmi távolságtartásának tudatosításában vélték felfedezni: „*A király nem táncol az udvari bálokon soha. A magyar mindenekelőtt méltóságteljesnek szereti a királyt és nincs a pezsdülő hévnek az a kábultatos ujjongása, a mely alatt oda ne adná a világ minden kincsét azon tudatért, hogy méltóságteljesen nézi az ő tánczát az ő koronás királya!*”¹²³ Ezzel szemben Erzsébet általában az első táncot követően – részint a nagy meleg miatt – a „kék terembe”¹²⁴ vonult vissza teázni kíséretével. Másrészt ez lehetőséget biztosított számára a cercle-nél kötetlenebb beszélgetést folytatni az arra érdemesnek tartott meghívottakkal, immáron nem csak hölgyekkel.

A tánc megindulásával egy időben – tekintettel a vendégsereg nagyságából következő hőségre – frissítőket kezdtek felszolgálni, illetve emellett megnyitották a gondosan előkészített melléktermek sorát,¹²⁵ melyekben külön-külön került szervírozásra az inni- és ennivaló, valamint az elmaradhatatlan édességek,¹²⁶ közöttük a híres bonbonierekkel, melyekből báli emlék gyanánt mindenki hazavihetett magával pár darabot. Ennek eredményeként a cercle izgalmaiban „megfáradt” vendégek, főként a „*honatyák és egyéb éltesebb kitünőségek serege ellepi a melléktermeket és*

¹²⁰ Festetics Mária Naplója (Buda, 1875. január 16.) OSzK Kézirattár gysz.: V. 40/49/2006. (ford.: Tolnayné Kiss Mária.) 73.

¹²¹ Crenneville gróf, főhadsegéd levele feleségéhez, Buda 1866. január 31. Idézi: Hamann, B.: Erzsébet i. m. 218.

¹²² Ferenc József levele Schratt Katalinnak, Buda, 1888. február 14. In.: Hamann, B.: Kedves jó Barátném! i. m. 67.

¹²³ A budapesti társaság. Pallas, Bp. 1886. 18.

¹²⁴ Az egyes helységek részletes leírásához l. Czagány István: A Budavári i. m. 76–101.

¹²⁵ A terítékekhez l. Cachée, J.: Die k. u. k i. m. 32–38.

¹²⁶ Mikszáth K.: Bál i. m. 21–23.

falatozik a buffetben abból a nagyszerű lazaczból, fáczánból, tokaiból, pezsgőből, a melynek párja nincs talán sehol.”¹²⁷

E kötetlenebb mozzanat – a szigorúan szabályozott este folyamán – a meghívottak méltóságának mintegy „kibillenésével” az élcelődéseknek is táptalaját jelentette. Szemléletes példa erre az *Ország-Világ* tudósítójának beszámolója is: „A mulatság folytatása a büfében következett. Nevetséges! Még mondja nekem valaki, hogy a nagy uraknak rossz gyomruk van! Na hiszen, éppen így néznek ki a rossz gyomrok. Nem is éhes farkasok, de éhes oroszlánok ezek. A pompás hideg pecsenyék csak úgy tűntek el a méltóságos stb. gyomrokban, mintha a föld nyelte volna el. Valóságos hadat viseltek egy-egy királyi tányérért, a hozzá való késért, villáért s még inkább a bele való pecsenyékért, »Díszben« enni a kínok kínja de mi azért ettiünk és ittunk. Azt mondtuk, ha megszavazzuk a civilizistát, hát legalább lássuk ezt a hasznát.”¹²⁸

A báli program lezárásaként éjfél előtt az uralkodó pár még egyszer körbejárt a teremben, majd lakosztályaikba vonultak, ez jeladás volt a fogadás berekesztésére, mely a vendégek szabályozott távozásával ért véget. Azonban különösen a kezdeti időszakban, sok fennakadást okozott a meghívottak járatlansága az udvari életben, amely számtalan mulatságos perccet szerzett a suite és az udvari személyzet egyes köreinek. Ennek egyik jellegzetes mozzanata az 1869-es udvari estélyhez kötődött, lévén mikor éjfélkor a királyi pár ismét megjelent a bálteremben, amely – az egyik újság tudósítása szerint – akkor már „nem volt nagyon tele noha [...] az udvari etiquette nem igen engedé meg a távozást, a míg Ő Felségök jelen vannak. De nálunk az udvari etiquette igen új gyakorlat, nem volt még idő rá: bele jönni.”¹²⁹ Az „első bálos” résztvevők jogos aggodalmait,¹³⁰ az egyik meghívott újságíró nagyon találóan így összegezte: „Mi az első udvari bál a szűzbeszédhez képest?”¹³¹

¹²⁷ A budapesti társaság. Bp. 1886. 17. A büfé választékához, valamint fogyasztásokról készült kimutatásokhoz lásd: *Cachée, J.*: Die k. u. k i. m. 118–120, 122–126.

¹²⁸ Székely Huszár: A hétről. *Ország-Világ* 1888. február 18. (IX. évf. 8. sz.) 125.

¹²⁹ Magyarország és a Nagyvilág. 1869. május 16. (V. évf. 20. sz.) 239.

¹³⁰ A báli illemszabályokhoz általánosságban lásd: A művelt és udvarias ember. A társas viselkedés szabályai a magyar nyelvű életvezetési és illemtankönyvekben (1788–1935). Szöveggyűjtemény. Szerk. Fábri Anna. Bp. 2001. 226–231.

¹³¹ Székely H.: A hétről i. m. 125.

Összegzés

Az udvari reprezentáció Magyarországon a bécsinél jóval összetettebb hatást eredményezett,¹³² egyfelől szerepet játszott a kiépülő főváros világvárossá válásában, másrészt az uralkodó család népszerűségének növelésében, amellett, hogy a szabályozott és gondosan előkészített külsőségek a társadalom egyes rétegei számára biztosíthatták az uralkodói hatalom recepciójának lehetőségét is. Ezen egyik fő udvari célkitűzést Albrecht főherceg is megfogalmazta, összevonva egyúttal az ilyenkor követendő uralkodói viselkedésminta leírásával: „Ünnepi alkalmakkor a nép a Felség pompáját és csillogását látta és látja ma is, de nem mint megközelíthetetlen félistent, hanem mint olyan keresztényt, aki egyszerre tartja magát Istennek és alázkodik meg előtte.”¹³³

Az 1870-es éveket az udvari reprezentáció terén a paritás elvének szinte „kínos” érvényesítése jellemezte, mely az évek múlásával fokozatosan csökkenni kezdett. Drasztikus változást a korábbi bejáratott rendszerhez képest Rudolf trónörökös halála hozott, melynek a következményei nemcsak a politikai, hanem az udvari életre is jelentős hatással voltak: „Legjobban a császár szenved felséges hitvesének visszavonultsága miatt, mert így egyedül neki kell viselnie a reprezentáció valamennyi nyűgét. A császári udvar fogalma, mint olyan eltűnt, és ez udvar meg az udvari társaság kapcsolata egyre jobban meglazultak.”¹³⁴

Még Erzsébet életében számos reprezentációs feladatot vállalt át a királynétól a menyé, Stefánia is. A későbbiekben pedig az öregedő Ferenc József mellett valamely főhercegnő – több esetben leánya, Mária Valéria – látja el az etikett szerint az uralkodó feleségre háruló ünnepi kötelezettségeket, amellett hogy maga a rendszer is egyre anakronisztikusabbá válik az 1910-es évekre. Erzsébet halála után Ferenc József öccsének, Károly Lajosnak a harmadik felesége, Mária Terézia, Braganza hercegnője lett hivatalosan az udvar első hölgye, így rá hárult az uralkodó melletti reprezentációs köteleességek ellátása.¹³⁵

---

¹³² Ennek művészettörténeti megközelítéséhez lásd. Sinkó Katalin: Ferenc József: a dinasztikus és a nemzeti reprezentáció versengése és dualizmusa. In.: Császár és Király. Történelmi utazás: Ausztria és Magyarország, 1526–1918. (Kiállítás az Osztrák Nemzeti Könyvtár dísztermében 2001. március 8. – május 1.) Szerk. Fazekas István – Ujváry Gábor. Collegium Hungaricum, Bécs 2001. 19–22.

¹³³ Albrecht főherceg a Habsburg uralkodó erkölcsi alapelveiről 1877-ben készített megfogalmazását idézi: Hamann, B.: Kedves jó Barátném! i. m. 108.

¹³⁴ A bécsi német nagykövet 1890. május 12-ei feljegyzését idézi: Hamann, B.: Erzsébet i. m. 571–572.

¹³⁵ F. Dózsa Katalin szíves közlése nyomán.

Az udvari fogadások szigorú szabályozottságából és a ceremoniel-ek előírásaiból kibontakozó ünnepi koreográfiának, mind a rendezők, mind a résztvevők számára egyaránt kötelezettség jellege volt. Bár a meghívottak nagy részére lenyűgöző hatást tettek a látottak, elérve ez által is a rendezvények egyik legfőbb célját. Másrésről maga a reprezentáció szolgálhatta bizonyos esetekben akár a gyenge legitimitás erősítését is – melyre számos példa van Ferenc József uralkodásának kezdeti periódusában –, valamint egyúttal az uralkodó-ház biztosíthatta magának a dinasztia dicsőségének folyamatos „hirdetését” is, annak politikai tartalma mellett.

Az uralkodó-család elvárásainak megfelelően szabályozott sajtó szintén az udvari reprezentáció szolgálatában állt jellegzetes, minden részletre kiterjedő protokolláris színezetű tudósításaival, ezáltal is elősegítve a másik oldalról az udvart jellemző „látszat világának” továbbélését. Ezen álláspontot képviselte az udvari kíséret egyik, Erzsébethez közel álló tagja is visszaemlékezéseiben. Hiszen számára is, akárcsak úrnőjének, egy ilyen udvari rendezvény – melynek többes funkcióját és fontosságát ugyan maga is felismerte – leginkább a fárasztó munkát jelentette e „szemfényvesztés” csodájára járó vendégsereggel: *„10-én udvari bál, mennyi semmirevaló fontoskodás, miféle ostoba kicsinyességek kerülnek majd szóba, az emberi természet micsoda strébersége bukkan majd napvilágra, és a látszat milyen nyomorúságosan kísért, és micsoda értéke lesz a talminak?”*¹³⁶

---

¹³⁶ Festetics Mária Naplója (1873. április 21.) Idézi: Hamann, B.: Erzsébet i. m. 300.